

ORIJENTALNI INSTITUT U SARAJEVU

56.

2006.

UDK: 81:82:93

ISSN 0555-1153

PRILOZI
ZA ORIJENTALNU FILOLOGIJU
Izlazi jedanput godišnje

Urednica

Dr. Lejla GAZIĆ

Članovi redakcije

Dr. Milan ADAMOVIĆ (Göttingen),
Akademik Muḥammad M. AL-ARNĀŪṬ (Maḥraq),
Dr. Ekrem ČAUŠEVIĆ (Zagreb), Akademik Esad DURAKOVIĆ (Sarajevo),
Kerima FILAN (Sarajevo), Dr. Ekmelettin İHSANOĞLU (Istanbul),
Dr. Namir KARAHALILOVIĆ (Sarajevo), Dr. Amir LJUBOVIĆ (Sarajevo),
Dr. Fehim NAMETAK (Sarajevo), Dr. Behija ZLATAR (Sarajevo)

POF	VOL. 56	1-236	SARAJEVO	2007.
-----	---------	-------	----------	-------

SADRŽAJ – CONTENTS

I IZVORNI NAUČNI RADovi / ORIGINAL SCIENTIFIC PAPERS

1. Filologija / Philology

a) Jezik / Language

- Mustafa Jahić, *Rečenica u djelima tradicionalnih arapskih gramatičara / The clause in the works of traditional Arabic grammarians*..... 7
- Ekrem Čaušević, *Determinatori u ustroju turske atributne sintagme (kontrastivni osvrt) / Determiners in the Turkish attributive syntagm structure (a contrastive analysis)* 33
- Sabaheta Gačanin, *Interpretacija dviju kasida Mehmeda Rešida na perzijskom jeziku / Interpretation of Mehmed Reshid's two qasidas in the Persian language* 45

b) Književnost / Literature

- Fatma Sabiha Kutlar, *Cevher konulu eserler: Cevâhir-nâmeler ve diğeri / Works about precious stones: Cevahir-name's and others* 77
- Amina Šiljak-Jesenković, *Koncept Ljubavi u stihovima Zekerijaa Sukerije / The Concept of Love in Zekeriyah Sukeri's verses*..... 89
- Marta Andrić, *O svećeniku Gjuri Adamu Büttneru i njegovoj ostavštini na turskom jeziku / About the priest Gjur Adam Büttner and his writings in the Turkish language*..... 107

2. Historija i diplomatika / History and Diplomats

- Aladin Husić, *Vojne prilike u splitsko-zadarskom zaleđu u 16. stoljeću (osmanski serhat 1530-1573) / Military circumstances in the Zadar-Split hinterland in the 16th century (The Ottoman serhat 1530-1573)* 125
- Elma Korić, *Fortifikacijski kompleks Banje Luke u XVI stoljeću / The Banja Luka fortification complex in the 16th century* 145
- Esad Duraković, *Gazi Husrev-begova vakufnama za medresu u Sarajevu / Gazi Husrev-beg's vakufnama for his medresa in Sarajevo*..... 159

II PRILOZI / CONTRIBUTIONS

Tatjana Paić-Vukić - Ekrem Čaušević, "Pogled u Bosnu" Matije Mažuranića kao povijesni izvor / "A look at Bosnia" by Matija Mažuranić as a historical source	177
---	-----

III BIBLIOGRAFIJE / BIBLIOGRAPHY

Mubera Bavčić, Bibliografija radova dr. Adema Handžića / Bibliography of works by Dr Adem Handžić	193
---	-----

IV OCJENE I PRIKAZI / REVIEWS

Esad Duraković, <i>Orijentologija – Univerzum sakralnoga teksta</i> (Dželila Babović).....	205
Mustafa Jahić, <i>Arapska gramatika u djelu "al-Fawāid al-'Abdiyya"</i> Mustafe Ejubovića (Dželila Babović).....	211
Gassan Kanafani, <i>Ljudi na suncu</i> , prijevod sa arapskog i predgovor Munir Mujić, pogovor: Esad Duraković (Mirza Sarajkić).....	215
<i>Mostarli Ziya'î, Şeyh-i San'ân Mesnevisi</i> , hazırlayan Müberra Gürgendereli (Fehim Nametak)	218
‘Einolqozāt Hamadānī, <i>Priprave (Tamhīdāt)</i> , prijevod s perzijskog jezika Namir Karahalilović (Amina Šiljak-Jesenković)	220
Tatjana Paić-Vukić, <i>Svijet Mustafe Muhibbija, sarajevskoga kadije</i> (Lejla Gazić).....	224
Safvet-beg Bašagić, <i>Izabrana djela</i> , Musa Ćazim Ćatić, <i>Izabrana djela</i> . Priredio Ozren Prohić (Lejla Gazić)	226
<i>Uluslararası Türk Arşivleri Sempozyumu (Tebliğler-Tartışmalar)</i> (Aladin Husić).....	230
İdris Bostan, <i>Beylikten İmparatorluğa Osmanlı Denizciliği</i> (Salmir Kaplan) ...	232
Annemarie Schimmel, <i>Misterija brojeva</i> (Sabaheta Gačanin)	234

TATJANA PAIĆ-VUKIĆ – EKREM ČAUŠEVIĆ
(Zagreb)

“POGLED U BOSNU” MATIJE MAŽURANIĆA KAO POVIJESNI IZVOR

Ključne riječi: Matija Mažuranić, putopis, Bosna, 19. stoljeće

UVOD¹

Godine 1839. dvadesetdvogodišnji Matija Mažuranić (1817–1881) iz Novog (Vinodolskog) zaputio se u osmansku pokrajinu Bosnu i u njoj proveo manje od dva mjeseca. Po povratku u Hrvatsku ispričovijedao je starijoj braći što je ondje vidio i doživio, i dao im čitati svoje zapise, a oni su tekst pročistili i priredili za objavljivanje. Tiskan 1842. godine bez imena autora, pod naslovom “Pogled u Bosnu ili Kratak put u onu Krajinu, učinjen 1839–40. po Jednom Domorodcu”, postat će to prvi cjeloviti putopis hrvatske književnosti. Čine ga Predgovor, Prvi dio: “Put u Bosnu i natrag”, Drugi dio: “Različne opazke o Bosni”, te rječnik turcizama naslovljen “Několiko turskih barbarismah”.²

O jeziku i književnoj vrijednosti toga djela, koje je po mnogim obilježjima pravi predstavnik romantičarske literature, pohvalno se pisalo od samoga njegova izlaska.³ Osim kao književni tekst, ono se čitalo, a

¹ Ovaj rad je izmijenjena i proširena verzija našeg priloga “A Croat's view of Ottoman Bosnia: the travelogue of Matija Mažuranić from the years 1839-40” koji je prihvaćen za objavljivanje u zborniku priređenome u čast Suraiye Faroqi (ur. Markus Koller).

² Svi navodi iz Mažuranićeva putopisa u ovome radu preuzeti su iz: Matija Mažuranić, *Pogled u Bosnu...*, 2. izdanje, Zagreb, 1938.

³ Iscrpan popis radova o Matiji Mažuraniću i njegovu *Pogledu u Bosnu* daje Milorad Živančević u članku “Nepoznati putopis Matije Mažuranića?”, *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 22, sv. 1, Novi Sad, 1974, str. 45-46.

nerijetko se i danas čita, kao vjerodostojan izvor za poznavanje stanja u Bosni toga doba; katkad ga se i izrijekom naziva zrcalom. Upravo takav pristup Mažuranićevu tekstu ponukao nas je da u ovome radu, koji je svojevrsan uvod u istraživanje hrvatskoga viđenja devetnaestostoljetne Bosne, podvrgnemo kritičkom ispitivanju neka autorova zapažanja i pokušamo odrediti činitelje koji su djelovali pri formiranju njegovih predodžbi o bosanskom društvu. Osvrnut ćemo se i na neka današnja čitanja toga putopisa koja dobro pokazuju otpornost stereotipa o osmanskoj Bosni i trajnost njihova utjecaja u hrvatskom intelektualnom životu.

MAŽURANIĆEVA IDEOLOŠKA POLAZIŠTA I MOTIVACIJA

Matija Mažuranić rodio se u uglednoj obitelji koja je dala više istaknutih hrvatskih političara i intelektualaca. Njegov stariji brat Ivan bio je hrvatski pjesnik, kasnije i ban, a drugi brat, Antun, jezikoslovac, književnik i profesor. Sâm Matija nije imao veliku formalnu naobrazbu; izučio je kovački i stolarski obrt i godinama se bavio građevinsko-mjerničkim poslovima.⁴

U vrijeme njegova putovanja u Bosnu hrvatski je politički život obilježen djelovanjem ilirskoga preporodnog pokreta čiji su gorljivi pristaše bili i Mažuranići. Poznato je da su se ilirci zalagali za prevladavanje hrvatskih pokrajinskih suprotnosti i okupljanje svih južnih Slavena, za koje su smatrali da potječu od Ilira, u jednu kulturnu cjelinu. Bosna je po njima bila dio toga ilirskog prostora, a njezino oslobođenje od Turaka bila je jedna od glavnih preokupacija Ljudevita Gaja. Upozoravajući na opasnost da tu pokrajinu poslije povlačenja Turaka zauzmu Mađari, Gaj traži materijalnu pomoć i oružje od Rusa za podizanje ustanka. Organizira mrežu doušnika, pomaže bosanskim izbjeglicama i osigurava njihov prihvata u Hrvatskoj. Među ilircima se spekulira o odlučnosti bosanskih katolika i pravoslavaca da podignu oružani ustanak.⁵ Godine 1840. Gaj je čak optužen da u Bosnu šalje “bundžije” koji novcem i riječima navode narod na prevrat.⁶

Mažuranić dakle nije pošao u Bosnu kao puki avanturist, premda, ako je suditi prema njegovim zapisima, pustolovina na tom putovanju nije nedostajalo. Kako sam kaže, namjera mu je bila vidjeti “u kakvom

⁴ Prema: Slavko Ježić, “Matija Mažuranić” u: *Pogled u Bosnu*, str. VIII.

⁵ Marin Knezović, *Preporodna Hrvatska i Bosna i Hercegovina 1835-1849*. (neobjavljeni magistarski rad), Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 1998, str. 19.

⁶ Isti, str. 29-30.

se bitju ovaj dio naše Ilirie nalazi”.⁷ Poznato je također da su ga braća poslala da ispita kakav je to pokret bosanskih i hercegovačkih narodnih prvaka, te da izvidi može li se nešto učiniti za narodnu stvar.⁸ O njegovim drugim nakanama i ciljevima ne može se sa sigurnošću govoriti; zna se da je bio u tajnoj misiji jer i sam u putopisu kaže: “Ja kod kuće, da svatko ne zna, kamo ja idjem, nisam smio uzeti pasoša za strano carstvo...”⁹

Mažuranić prelazi Savu kod Dubice, ali na bosanskom se teritoriju zadržava samo nakratko jer ne uspijeva ishoditi putnu ispravu, *teskeru*. Odlazi u Srbiju odakle će preko Drine kasnije opet ući u Bosnu. Poslije boravka u karanteni, 9. prosinca 1839. kreće iz Višegrada za Sarajevo i ondje se prijavljuje u službu kod muteselima Mustaf-paše [Mustafa-paše] Babića. Teško je zaključivati o tome što je pašu nagnalo da ga primi u službu; iz Mažuranićeva bi se teksta reklo da je Babić povjerovao njegovoj priči da želi raditi kao obrtnik, te da mu je, navodno, upravo takav čovjek i trebao. Dok čeka da paša nabavi potreban “halat” putopisac provodi vrijeme s njegovom svitom, bez ikakva određena zaduženja. Dakako, može se pretpostaviti da je na nekoj vrsti provjere i neformalnog ispitivanja. Ubrzo on s pašinim ljudima kreće u Travnik i ondje ostaje deset dana dok traju vijećanja vezira i paša. Vraćajući se na konju po snijegu od Travnika do Sarajeva on oboli i od paše traži otpust iz službe. Plan mu je, kako sam kaže, nakon što ozdravi ostati *incognito* i proputovati cijelom zemljom, no paša je sumnjičav i zahtijeva od njega da ode iz Bosne, te se on opet upućuje u Srbiju. Granicu prelazi 27. siječnja 1840.

Sve u svemu, Mažuranićev boravak u Bosni trajao je manje od dva mjeseca. Od toga je u Sarajevu i Travniku bio četrdesetak dana, a ostalo vrijeme proveo je putujući i ležeći teško bolestan po hanovima. On kaže da se iz Bosne vraća neobavljena posla: “Moradoh se povući iz Sarajeva nazad prema Srbiji; i biaše mi vrlo žao što nemogoh postići, za čim sam pošo”¹⁰. Obaviti posao značilo bi po svoj prilici susresti se s vođama bosanskih katolika i pravoslavaca. Svoju će nakanu navodno uspjeti ostvariti za nekih kasnijih boravaka u Bosni, koji nisu predmet ovoga rada. Izvješća o tim putovanjima toliko su obojena romantičarskim i pustolovnim tonovima da ih je teško smatrati posve vjerodostojnima. Navodno se Mažuranić ondje pridružio ustanicima, te je išao i u Crnu Goru po oružje.¹¹

⁷ M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. XIV.

⁸ Prema: S. Ježić, nav. dj., str. VIII – IX.

⁹ M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. 4.

¹⁰ Isti, str. 34.

¹¹ Prema: S. Ježić, nav. dj., str. IX.

MAŽURANIĆEV PUTOPIS KAO POVIJESNI IZVOR

U Mažuranićevu objavljenom putopisu nedostaju neke opservacije o političkoj situaciji i procjene daljega razvoja, jer autorova su starija braća iz opreza izbacila iz rukopisa “sve što je bilo politično i što bi kome moglo naškoditi”.¹² Jedan od razloga za cenzorske zahvate i objavljivanje putopisa bez autorova imena svakako je bio taj što je Mažuranićev tekst plod putovanja za koje on nije imao službeno odobrenje. Austrijske su vlasti nastojale održati dobre odnose s Portom i nije im bilo u interesu da habsburški podanici odlaze u Bosnu poticati narod na pobune i nemire. Održavanje Osmanskoga Carstva kao najpogodnijeg susjeda Metternich je smatrao nesumnjivim austrijskim interesom.¹³ Zna se da je Mažuranić rekao braći da ne treba polagati nade u to da će pobune bosanskih muslimana protiv osmanske vlasti dovesti do važnijih promjena, jer da je to pokret prije svega vjerski, a ne narodni, no da bi do ustanka ipak moglo doći jer da je narodu vrlo zlo.¹⁴ On zamjećuje i mržnju koja vlada između Osmanlija i Bošnjaka muslimana, kao i težak položaj ne privilegiranoga muslimanskog stanovništva. Posebno ga žalosti netrpeljivost između bosanskih katolika i pravoslavaca, koje smatra svojom “ilirskom braćom”.

Mažuranićev je putopis imao velika odjeka među onodobnim hrvatskim čitateljstvom, i snažno je utjecao na preporoditelje u narednom razdoblju i na njihove predodžbe o Bosni.¹⁵ Preveden je na njemački, slovenski i češki, a nedavno i na engleski jezik.¹⁶ Štoviše, Mažuranićeve priče o muslimanima nisu se nastavile širiti samo izravno, preko putopisa; neke objavljene i neke neobjavljene dijelove toga teksta preuzeo je njegov stariji brat Ivan i književno ih transponirao u svome glasovitom spjevu “Smrt Smail-age Čengića”, objavljenom 1846. godine.

Naraštaji čitatelja, povjesničara i drugih istraživača gledali su u Mažuranićevu djelu pouzdan izvor za poznavanje stanja u onodobnoj Bosni. Pođemo li, međutim, od pretpostavke da putopisu ne bismo trebali pristupiti kao tekstu koji nam omogućuje da očima samoga putnika

¹² Prema: M. Živančević, nav. dj., str. 24-25.

¹³ M. Knezović, nav. dj., str. 55.

¹⁴ Prema: S. Ježić, nav. dj., str. IX.

¹⁵ M. Knezović, nav. dj., str. 190.

¹⁶ Dio Mažuranićevega putopisa preveo je na engleski Bruce McGowan i objavio pod naslovom “Matija Mažuranić's ‘A look at Bosnia’” u: *Turks, Hungarians and Kipchaks: A Festschrift in honor of Tibor Halasi-Kun. Journal of Turkish studies*, Vol. 8, Harvard University, 1984, str. 175 – 188. Nedavno je objavljena knjiga *A Glimpse into Ottoman Bosnia* (Saqi Book, 2007) koju do završetka rada na ovome članku nismo uspjeli nabaviti.

vidimo davnu kulturu kakva je doista bila, ali da ga ne treba ni posve odbaciti kao puku invenciju,¹⁷ opravdanim se čini podvrgnuti neke autorove tvrdnje kritičkom ispitivanju. Prema Burkeu, putopisi obuhvaćaju ono što bi Bahtin nazvao "heteroglosnom dimenzijom", budući da ne bilježe čiste opservacije, nego interakciju između putopisca i onih koje on opisuje (travelees).¹⁸ Stoga pri procjeni vjerodostojnosti Mažuranićeva teksta treba razmotriti i subjektivna i objektivna ograničenja putopišćeve perspektive koja su nedvojbeno utjecala na formiranje njegove slike o Bosni: ciljeve njegova putovanja, predodžbe koje je imao prije puta, njegovu mladost i oskudnu naobrazbu, ograničenja njegovih "informanata", te otegotne okolnosti kao što su mukotrpno putovanje kroz Bosnu, oštra zima, te naposljetku bolest i iznurenost. U odnosu na druge europske putnike, Mažuranić je svakako imao jednu prednost: mogao je ostvariti izravniji kontakt s mjesnim stanovništvom jer nije bilo jezične prepreke. U Bosni se stanovništvo svih konfesija u usmenoj komunikaciji služilo bosanskim jezikom, koji putopisac u skladu sa svojim ideološkim polazištima naziva ilirskim, i u kojemu primjećuje jake natruhe turskoga leksika. ("U Bosni se govori ilirski pomješano s turskim rečim, to jest, tamo se 'eglendiše Bošnjački'."¹⁹) Za komunikaciju mu dakle nisu bili potrebni tumači, odnosno posrednici koji su se u slučaju stranih putnika pokazali itekako važnima u distorziji slike o drugome.²⁰

Za razumijevanje Mažuranićeva putopisa važna je činjenica da autor u Bosnu svakako nije krenuo bez ikakva predznanja. Kada u "Predgovoru" kaže da je to zemlja o kojoj se gotovo ništa ne zna, i za koju je zanimanje jenjalo otkako nema borbi i izravnih ratnih ugroza, da nema knjiga koje bi o njoj govorile, te da on polazeći od toga na sebe preuzima da domaćem čitateljstvu predstavi tu "nama najbližu tursku pokrajinu",²¹ na to možemo gledati kao na retoričko sredstvo putopisca koji privlači pažnju čitatelja na tekst koji slijedi, odnosno na opis svojih dogodovština u jednoj "neistraženoj" zemlji. Znajući važnost Bosne u ilirskome programu bilo bi naivno pretpostaviti da je ona i za samoga

¹⁷ Peter Burke, "The Discreet Charm of Milan: English Travellers in the Seventeenth Century" u: *Varieties of Cultural History*, Cambridge: Polity Press, 1997, str. 94.

¹⁸ Isti, str. 100.

¹⁹ M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. 52.

²⁰ U literaturi nalazimo tvrdnje da je Mažuranić u Bosni dobro naučio turski jezik (vidi npr. S. Ježić, nav. dj., str. IX). Prvi njegov boravak ondje bio je toliko kratak da zasigurno nijedan strani jezik ne bi dospio dobro naučiti, no još je važnije to što njemu turski ondje uopće nije bio potreban za komunikaciju; možda ga je naučio kasnije, ako je doista bio u Istanbulu.

²¹ M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. XIII–XIV.

autora bila *terra incognita*. Makar i maglovito predznanje o tamošnjim prilikama svakako je imao; dopisnik Gajevih “Ilirskih narodnih novina” redovito je izvještavao o stanju u Bosni.

Kao izvor za političku povijest Bosne, Mažuranićev je tekst štivo male obavijesne vrijednosti. Kako to već u putopisima biva, autor je glavni junak svoje pripovijesti, i on podrobno piše o svojim lutanjima, bolestima, tegobama, padu s konja, te o nekoliko situacija u kojima je za dlaku izbjegao smrt. Istodobno, on ništa ne govori o proglašenju tanzimatskih reformi koje bi za njega, ilirca živo zainteresirana za sudbinu kršćana u Bosni, trebale biti itekako bitne, iako je reformni ferman prispio u Sarajevo kratko prije njegova dolaska.²²

Jedan od razloga tom pomanjkanju “čvrstih” informacija vjerojatno leži u spomenutim cenzorskim zahvatima. Drugi razlog možemo vidjeti u ograničenjima Mažuranićeve perspektive, te u ograničenjima ljudi od kojih je dobivao obavijesti. Pogledamo li s kime se družio za boravaka u Sarajevu i Travniku i potučajući se po bosanskim planinama, zapažamo da osim kratkih razgovora s Mustafa-pašom i s begom Filipovićem u Travniku, te usputnog susreta s jednim kadijom koji mu je ponudio posao tumača, on nije komunicirao ni s jednim iole obrazovanim pripadnikom bosanskoga društva, bio to musliman ili kršćanin.

BOSNA: TUROBNO I MRAČNO MJESTO

Ne znamo je li Mažuranić čitao djela stranih autora i od njih preuzimao obrasce pisanja o “divljoj zemlji”, no u njegovu putopisu lako opažamo klišeje putopisnih tekstova Zapadnjaka koji posjećuju Istok, a čije je jedno od izrazitih obilježja autorov osjećaj kulturne nadmoći.²³ Europski putnik tako svisoka gleda na žitelje zemlje u kojoj se našao. Olako im pripisuje svakojake negativne attribute: lijeni su, praznovjerni, prljavi, glupi, neobrazovani. Pritom ga magija i gatanje posebno fasciniraju. Nadalje, on može koristiti Istok samo kao kulisu za osobno promicanje, jer on nije samo autor putopisa, nego i njegov glavni junak. Stoga veliča svoje tobožnje podvige i naglašava pogibelji i patnje. On je junak koji u svim, pa i najtežim okolnostima, može i zna preživjeti. Prolazi neprohodnim šumama, prelazi divlje rijeke, izmiče smrtnim

²² Vidi: Salih Sidki Hadžihuseinović Muvekkit, *Povijest Bosne*, knj. II, El-Kalem, Sarajevo, 1999, str. 978-979.

²³ Svojevrsan katalog općih mjesta putopisa na Istok daje Rana Kabbani, *Mythos Morgenland – Wie Vorurteile und Klischees unser Bild vom Orient bis heute prägen* (Aus dem Engl. G. Gockel und R. Seuß), München 1993.

opasnostima.²⁴ Doista, velik dio tog repertoara nalazimo i u Mažuranićevu putopisu. Naš putnik u nekoliko navrata luta šumama, prelazi nabujali Dunav u probušenom čamcu, spašava se od napada, bori se za goli život. Takve epizode, koje mogu biti i djelomice ili posve izmišljene, u čitatelja stvaraju predodžbu o samome putopiscu, ali i predodžbu o zemlji u kojoj se našao kao o opasnom prostoru što ga napućuju divlji ljudi.

Mažuranićeva je Bosna mračno i turobno mjesto, ili, kako će reći jedan autor, "vjerojatno najopasniji dio onodobne Europe".²⁵ Bez ikakvih namjera da tu osmansku pokrajinu prikažemo kao mirnu i pitomu zemlju u kojoj su vladali čvrsti zakoni, ipak smatramo da na autorovo naglašavanje opasnosti koje vrebaju putnika u Bosni, i općenito na njegove česte opaske o tome kako je lako izgubiti glavu, treba gledati vodeći računa o subjektivnosti njegove perspektive. On je umoran i uplašen, i dobar dio vremena luta ne znajući se orijentirati. Legende koje čuje od mjesnoga stanovništva i umeće u pripovijedanje o svojim dogodovštinama pothranjuju njegove, ali i čitateljeve predodžbe o Bosni kao mističnoj, tajanstvenoj, mračnoj zemlji u kojoj su granice između zbiljskog i bajkovitog vrlo fluidne. Možemo se pitati stoji li iza naglašavanja opasnosti cijeloga pothvata piščeva težnja da nađe opravdanje za to što zadaću koja mu je povjerena nije dokraja izvršio. Pomalo slobodno zaključujući rekli bismo kako mu se činilo da nije zgoreg Bosnu prikazati kao opasno mjesto iz kojega je izvući živu glavu već samo po sebi velik uspjeh za jednog stranca.

Pogledajmo sada jednu od epizoda koje su posebno privlačile pažnju nekih autora i na kojima se umnogomu temeljio zaključak o silnoj pogibeljnosti Matijina putovanja. Događaj se zbija pri povratku paše i njegove pratnje iz Travnika u Sarajevo. Među pašinim ljudima bio je i Omer-čauš koji se, prema Mažuraniću, pribojavao da će mu ovaj preoteti mjesto u sviti. U jednom trenutku, nakon što putnik padne s konja, Omer-čauš izvuče sablju i pojuri k njemu. Drugi priskoče i obuzdaju ga.²⁶ Nedugo zatim Omer-čauš opet skoči na njega, "pak potegne sablju do pola, al se kao nešto razmisli, i klade ju natrag".²⁷ Na to berberbaša zaštitnički daje svoju sablju nenaoružanom Mažuraniću, pod izlikom da je zbog čira ne može nositi, i Omer-čauš se povlači.

²⁴ Ista, passim.

²⁵ Dean Duda, *Priča i putovanje: hrvatski romantičarski putopis kao pripovjedni žanr*, Matica hrvatska, Zagreb 1998, str. 179.

²⁶ M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. 29.

²⁷ Isti, str. 30.

U ovoj epizodi, uzmemo li je i posve autentičnom, teško je vidjeti stvarnu nasilnikovu namjeru da ubije pridošlicu. Očito je tu bilo netrpeljivosti i vrijeđanja, pa i zastrašivanja (on poteže sablju, kreće na njega, pa se s pola puta vrati), ali ne i stvarnog pokušaja ubojstva. Omer-čauš Mažuranića nipošto ne bi mogao nekažnjeno ubiti, napose stoga što je putnik tada bio u pašinoj službi. O stvarnim razmjerima te ugoze posredno nam govori dalji tekst putopisa: nakon što je Mažuranić istupio iz pašine službe, isti taj Omer-čauš prati ga do izlaza iz Sarajeva, i pritom ne pokazuje nikakvu nakanu da mu naudi iako bi mu se putnik onako sam, bolestan i nenaoružan teško mogao suprotstaviti.²⁸

Pišući o opasnostima koje čovjeka vrebaju u Sarajevu, Mažuranić čitatelju posreduje dojam nesigurnosti života, sveprisutnoga slijepog nasilja koje ne bira žrtve. On prenosi priču o tome da u gradu ima ljudi koji običavaju noću lutati ulicama i iz čistog hira nekoga ubiti. Navodno i ne opljačkaju žrtvu: “U jutro nadje se momak na sokaku, i kod njega sve: pusat (oružje), novci, lepe haljine, i u njedrih ura, i ništa mu nefali nego glava. A onaj, tko ga je posěko, samo s tim je zadovoljan, da je kusturu omastio krvju.”²⁹ Drugi onodobni izvori, poput Muvekkitove *Povijesti Bosne*, sačuvanih sidžila ili (nekoliko desetljeća prije Mažuranića) Bašeskijina *Ljetopisa*,³⁰ ne navode na zaključak o takvoj nesigurnosti života. Bašeskija je iz godine u godinu bilježio koliko je ljudi umrlo u Sarajevu, a na slučajeve nasilne smrti posebno se osvrtao, no iz njegova *Ljetopisa* ne može se steći predodžba o tome da se tako lako gubilo glavu. Nije teško povjerovati da je takvu priču Mažuraniću ispričao netko tko ga je htio zastrašiti ili se s njime poigrati.

Zbog piščeve sklonosti uopćavanju pojedinačnih slučajeva, ni njegove opaske o pravnom poretku u Bosni nisu vjerodostojne. Vidjevši tako da trgovci s pomoću mita uspijevaju izbjeći zadržavanje u karanteni on zaključuje: “Turci neimaju nikakova stanovita zakona, ni uredbe, nego samo zovu hadet, tj. običaj. Nu hadet idje, kako je njima bolje”.³¹ Pritom on posve netočno mjesečnu plaću, *ajluk*, naziva zaslužnim, odnosno službenim mitom. U daljem tekstu jednako proizvoljno tvrdi: “Svaki čověk je vlastan ubiti svoju ženu kad hoće, i svaki gospodar svoga slugu, za najmanju pogrěšku, osobito ako je Krstjanin”.³²

²⁸ Isti, str. 34.

²⁹ Isti, str. 22.

³⁰ Mula Mustafa Ševki Bašeskija, *Ljetopis (1746–1804)*, Veselin Masleša, Sarajevo, 1987.

³¹ M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. 15.

³² Isti, str. 69.

Sve u svemu, sužena Mažuranićeva perspektiva, kratkoća njegova boravka u Bosni, ograničene mogućnosti komuniciranja, zaokupljenost pukim preživljavanjem na oštroj bosanskoj zimi – sve je to rezultiralo razmjerno malim brojem relevantnih informacija o stanju u toj zemlji. Mnoge tvrdnje koje čitamo u *Pogledu* plod su i njegova nepoznavanja stvari i oskudnog znanja ljudi koji su ga obavještavali, a katkad, reklo bi se, i hotimično dovodili u zabludu. Krećući se u tako ograničenu krugu, Mažuranić i nije mogao vidjeti Bosnu iznad razine ulice i kavane. Čitatelji njegova putopisa tako su ostali prikraćeni za obavijesti o privatnim i javnim knjižnicama arapskih, turskih i perzijskih rukopisa koje su u ono doba postojale u Sarajevu; nisu ništa doznali o pjesničkim večerima ili o obredima muslimanskih mistika koji su se održavali u sarajevskim tekijama. O dervišima Mažuranić piše upravo onako kako je to mogao doznati družeći se s nekim ljudima: da su to nekakvi naoružani "muhamedanski kaluđeri", lualice i ubojice, porijeklom Arapi.³³ Ovdje se dobro pokazuje kolika je važnost činitelja kao što su putopišćeva naobrazba, duhovnost i otvorenost prema drukčijoj kulturi za formiranje prosudbi o stranoj zemlji i njezinim stanovnicima. Spomenimo samo da kao opreka Mažuranićevu *Pogledu u Bosnu* u hrvatskoj kulturi stoje odmjerene, argumentirane prosudbe njegova obrazovana suvremenika Imbre Tkalca koji je pisao o svojem kratkom boravku u Bihaću i druženju s Mehmed-begom Bišćevićem i njegovim sinovima.³⁴

PREDODŽBE O BOSANSKIM MUSLIMANIMA

Mažuranićeve opaske o kulturi i mentalitetu bosanskih muslimana, bilo da su to one koje iznosi uzgred pripovijedajući o svojim dogodovštinama, ili one koje čitamo u dijelu posvećenome običajima, vjeri i mentalitetu, umnogomu se podudaraju s predodžbama koje je putopisac već ranije mogao steći putem preporodnog tiska. (Možda ne treba potcijeniti ni formativnu ulogu cijeloga korpusa ranonovovjekovne hrvatske književnosti turske tematike, ili, točnije rečeno, protuturske orijentacije, u intelektualnom životu mladoga Mažuranića za kojega se zna da je oskudnu formalnu naobrazbu nadomiještao intenzivnim čitanjem.³⁵) U preporodnom se tisku, naime, o muslimanima govorilo

³³ Isti, str. 61.

³⁴ Vidi: Imbro Tkalac, *Uspomene iz Hrvatske*, Matica hrvatska, Zagreb, 1945.

³⁵ Vidi iscrpnu studiju o predodžbama Turaka (među njima i južnoslavenskih muslimana) u hrvatskoj ranonovovjekovnoj književnosti: Davor Dukić, *Sultanova*

kao o “plemenitim divljacima”. Na njih se gledalo s prosvetiteljskoga motrišta (neobrazovani su, praznovjerni, pohlepni), ali i romantičarskoga (nose u sebi iskonske ljudske vrijednosti: čovjekoljublje, osjećaj za čast, mudrost).³⁶ I iz Mažuranićeva se teksta može odčitati ta dvojnost hrvatskopreporodnoga odnosa prema bosanskome muslimanskom stanovništvu. Pritom romantičarske slojeve možemo vidjeti ponajprije u narodnim pripovijestima i legendama koje umeće u svoj putopis. Reklo bi se ipak da u *Pogledu u Bosnu* prevladavaju negativne predodžbe: muslimani su po Mažuraniću pohlepni, divlji, necivilizirani za trpezom; u stanju su prekršiti obećanje ako im se ponudi novac; silno vole laskanje, i onaj tko im podilazi lako ih može vući za nos. Razgovori su im strahovito ružni i besramni: “To je njihova najveća zabava, u tom su jim škole i svi nauci, i o svētu i o čovječanstvu.”³⁷ Lijeni su, po čitav dan mogu provesti čučajući na petama. “Oni uvijek plaču, što neima rata, i da se nebiju ili s Vlahom ili s Kaurinom. Oni nikad ništa ne rade, osim zanatnikah, koji svoj zanat rade, i trgovacah, koji svoje koristi gledaju”,³⁸ zaključuje Mažuranić s njemu svojstvenim pretjerivanjem.

Iz putopisa je očito da je Mažuranić najviše vremena proveo s pašinim ljudima – opskrbcima, konjušarima, stražarima i sl., i stoga bi se i njegove opaske o neuljudnom ophođenju i o prostim i bezobraznim razgovorima kao obilježjima ponašanja bosanskih muslimana mogle smatrati posljedicom uopćavanja nekih postupaka i navika kojima je svjedočio živeći s njima. Jednako tako, i neke njegove pogrešne tvrdnje o muslimanskoj vjeri možemo smatrati plodom i njegove neupućenosti i ograničena znanja onih s kojima je komunicirao. On smatra da islamski blagdani uvijek padaju u proljeće i u jesen,³⁹ očito ne shvaćajući razliku između lunarnoga i solarnog kalendara; tvrdi da muslimani vjeruju u tri proroka ili sveca – Mojsija, Isusa i Muhameda,⁴⁰ te da ne piju vino jer da je to krv božja.

Možda je lakše steći dojam o nepouzdanosti nekih tvrdnji iz Mažuranićeva putopisa osvrnemo li se na njegova tumačenja turcizama, i primjere iz govora muslimanskoga stanovništva. Naime, danas svakako nećemo uzimati zdravo za gotovo da u ezanu mujezin govori “İcber-

djeca: Predodžbe Turaka u hrvatskoj književnosti ranog novovjekovlja, Thema, Zadar, 2004.

³⁶ M. Knezović, nav. dj., str. 84-87.

³⁷ M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. 61.

³⁸ Isti, str. 60.

³⁹ Isti, str. 17.

⁴⁰ Isti, str. 54.

-la-a-a Alah-ila-laaaa”,⁴¹ nego ćemo zaključiti da je putopisac to loše čuo i/ili pogrešno zapisao, ili da mu je netko pogrešno rekao (ne zaboravimo da su njegovi informanti često neuki ljudi koji možda i ne znaju arapski tekst poziva na molitvu). A sličnih je primjera u tekstu vrlo mnogo. Pa ako se već čini razumljivim da rječnik što ga je Mažuranić pridodao putopisu nećemo smatrati u svemu pouzdanim izvorom za poznavanje onodobnog govora bosanskoga stanovništva, postavlja se pitanje zašto se onda cijelome njegovom tekstu i danas katkad pristupa kao neupitno pouzdanom izvoru za poznavanje stanja u osmanskoj Bosni i mentaliteta njezinih stanovnika. Je li današnjim istraživačima ono što u njemu čitaju toliko podudarno s predodžbama koje imaju o Bosni 40-ih godina 19. stoljeća, da ne vide nikakva razloga za ispitivanje vjerodostojnosti nekih Mažuranićevih tvrdnji?

MAŽURANIĆEV PUTOPIS DANAS

Takav nekritički pristup Mažuranićevu putopisu dobro ilustrira sljedeći odlomak iz jednog članka objavljenoga 1997., u kojemu se to djelo bez ikakvih ograda naziva zrcalom, a osmansku se Bosnu, retorikom primjerenijom epskoj pjesmi, negoli znanstvenome radu, naziva “tamnim vilajetom”.

“Mažuranićev autorski postupak vjerno bilježi dogođeno i viđeno, te posvemašnjim susprezanjem osjećaja, nazora i procjena niže jednu za drugom zgrade i dogodovštine (...). U biti neobični, katkad duhoviti, no češće puni nasilja, čudnovati ili jezoviti, ti su opisi i prizori, u slici i tonalitetu, u cjelini i u detaljima, zorna preslika jednoga prohujaloga svijeta koji je teško pojmljiv mentalitetu zapadnoeuropske uljudbe. Autorov metodički postupak svojevrzne autocenzure, odsuća osobnih odgovora u odnosu na viđeno i proživljeno, zapravo je jedini mogući način ponašanja na putu gdje treba umjeti preživjeti. Odslikava se tako u realističkim i naturalističkim opisima i naraciji okamenjeni život prohujalih stoljeća zemlje Bosne, ‘tamnoga vilajeta’, gdje grubost i surovost, sirovost i nasilnost uzimlju u pravilu zakon u svoje ruke, a pritom uvijek strada čovjek siromah i pravednik.”⁴²

U ovome, kao i u nekim drugim radovima o *Pogledu u Bosnu*, zamjećujemo da autori usmjeravaju pažnju na primjere okrutnosti, te necivilizirana i divljeg ponašanja, koje se poopćuje, dok se primjeri

⁴¹ Isti, str. 57.

⁴² Katica Čorkalo, “Dva književna zrcala zemlje Bosne: *Pogled u Bosnu* Matije Mažuranića i *Pod puškom* Eugena Kumičića”, *Riječ*, III, 2, Rijeka, 1997, str. 129.

milosrđa, sućuti i ljudskosti spominju samo uzgred ili se prešućuju. Pozornost tako privlači spomenuta epizoda s Omer-čaušem, i navodni pokušaj ubojstva, ali ne i postupak berberbaše koji putnika uzima u zaštitu, pa mu čak daje i svoju sablju!

Ilustrativan je i tretman odlomka u kojemu Mažuranić opisuje što mu se događalo dok je bolestan putovao iz Sarajeva do srpske granice. On naime pripovijeda kako se o njemu brinuo neki spahija koji je vodio konačište, i kako su trgovci namjernici, također muslimani, ponudili da mu plate hranu. Čuo je kako sućutno govore o njemu, teško bolesnome u tuđoj zemlji. Vidjevši ga onako iznurenog, gotovo na samrti, hodža mu savjetuje da se moli Bogu po svojem zakonu, a kada shvati da bolesnik nema snage, on uzima Kur'an i čita nad njim. U sljedećem konačištu, muslimani su toliko obzirni da puštaju putnika inovjerca da ostane u prostoriji u kojoj oni obavljaju molitvu.⁴³ Taj je dio Mažuranićeva teksta u naratološkoj analizi D. Duda označen kao vrhunac putopišćeve bolesti i jedan od zapleta pripovijesti, ali za razliku od priča o okrutnosti i nasilnosti, on nije izvor na temelju kojega se može nešto zaključiti o bosanskim muslimanima. Teško je ne vidjeti selektivnost autora koji kao sliku stanja u Bosni uzima epizode u kojima djeca blatom gađaju stranca koji prolazi kroz njihov grad, i to naziva "turskom navikom",⁴⁴ zaključuje da je surovost i nikakva vrijednost ljudskog života konstanta u turskom ponašanju,⁴⁵ da se ondje pravda temelji na običajnosti⁴⁶ a na ne baš malobrojne primjere milosrđa se i ne osvrće. Možda je i njegovo čitanje usmjeravano kasnijim Mažuranićevim opaskama da muslimani ne čine dobra djela zato što su dobri, nego samo radi sevapa.⁴⁷ A možda takva čitanja (i učitavanja) svjedoče o otpornosti stereotipa o osmanskoj Bosni, pa i u autora svjesnog da pristup putopisu mora voditi računa o povijesnim naslagama,⁴⁸ te da je u takvim tekstovima na djelu diskurzivno "posredovanje stvarnosti, a posredovanje se u svakoj sastavnici prepoznaje i kao ideološki čin".⁴⁹ Duda uspješno dekonstruira stereotipe Hrvata o drugim zemljama i narodima i zaključuje da putnikovo "umorno oko često nema previše smisla za pojedinosti i razlike".⁵⁰ Međutim, govoreći o Mažuranićevu putopisu

⁴³ M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. 36-38.

⁴⁴ D. Duda, nav. dj., str. 179.

⁴⁵ Isti, str. 172.

⁴⁶ Isti, str. 161.

⁴⁷ M. Mažuranić, *Pogled u Bosnu*, str. 60.

⁴⁸ D. Duda, nav. dj., str. 22.

⁴⁹ Isti, str. 81.

⁵⁰ Isti, str. 13.

on takav pristup napušta, o čemu svjedoči i to da što u svojoj analizi nekritički (i vjerojatno nehotice) preuzima i autorov diskurz, pa bosanske muslimane i sam naziva Turcima, bez navodnika, jednako kao što ih K. Čorkalo onako "narodski" naziva poturicama.⁵¹ Poznato je da sredinom 19. stoljeća u Bosni imenica Turčin nije označavala etničku, nego vjersku pripadnost, a islam se nazivalo turskom vjerom. Etničkih je Turaka u osmanskoj Bosni bilo zanemarivo malo. Mažuranić dobro zna razliku između Bošnjaka muslimana i Turaka Osmanlija, a i pažljivo bi čitatelju njegova putopisa trebalo biti jasno da on uopće ne opisuje običaje, mentalitet i navike Turaka: i Mustafa-paša Babić, i Omer-čauš, i berber-baša i putnici koji ga njeguju u hanu, sve su to Slaveni, Bošnjaci.

NECENZURIRANI MAŽURANIĆ

Na kraju ćemo se ukratko osvrnuti na jedan Mažuranićev tekst koji svojim sadržajem i retoričkim sredstvima navodi na zaključak da neblagonakloni opisi bosanskih muslimana iz *Pogleda* nisu tek plod posebnog spleta nepovoljnih okolnosti. Posrijedi je rukopis pronađen u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, koji je 1974. objavio i komentarija popratio M. Živančević.⁵² Taj spis naslovljen *Put jednoga inostranca po Turskoj carevini* datiran je u 1843/44. godinu, ali Živančević prema događajima o kojima su u njemu govori smatra da je pisan kada i *Pogled u Bosnu*, odnosno, da bi to mogao biti nastavak *Pogleda* ili pak onaj dio koji su Mažuranićeva braća izbacila priređujući putopis za objavljivanje.⁵³ Evo kako počinje taj tekst:

"Veće su dve godine minule od kako me je put u Tursku doveo – želja s narodima i njihovimi običajih upoznati se, najvećma su me pobudila da sam se odvažio izobraženi svet ostaviti i put u Tursku preduzeti, za videti, i osvedočiti se, o razglašenom i nečuvenom okrutničtvu divlji mohamedanacah proti kerstjanima."⁵⁴

Mažuranić nadalje piše kako je svjedočio nevjerojatno surovim postupcima skupljača poreza (haračlija) prema kršćanima, i posebno opisuje vezivanje ljudi konjima za repove; to je opis što će ga njegov brat Ivan književno transponirati u pjevanju "Harač". Motivi za iznošenje tako eksplicitnih prikaza okrutnosti postaju jasni pogleda li se kome

⁵¹ K. Čorkalo, nav. dj., str. 129.

⁵² M. Živančević, "Nepoznati putopis Matije Mažuranića?", *Zbornik Matice srpske za književnost i jezik*, knj. 22, sv. 1, Novi Sad, 1974, str. 23-47.

⁵³ Isti, str. 26-29.

⁵⁴ Isti, str. 32.

Mažuranić upućuje svoj tekst: “Sada moja gospodo svitle i izobražene Europe, iz ovoga možete uviditi Zloću i opačinu s kojom se turci služe protiva kerstjanom.”⁵⁵

A evo što o vjerodostojnosti Mažuranićeva prikaza kaže njegov suvremenik fra Grga Martić, odgovarajući na molbu Vladimira Mažuranića da iznese svoj sud o rukopisu i o mogućem autoru:

“Ona namjera iliti sukob s' Haračlijom u Žepču jest prava pjesnička izmišljotina koja u pjesmama agravira okrutnost Turaka i čini groznu scenu kao što je učinila u Mažuranićevoj ‘Čengićijadi’. U ostalom ne pamt se ni u Bosni ni u Hercegovini da je igda vlačenje raje za repove događalo se. (...) Nigda nećuh od najstarijih ljudi da se je tako što onda dogodilo, kao što nije, kako rekoħ, ni u cijeloj zemlji.”⁵⁶

ZAKLJUČAK

U osvrtu na Mažuranićev putopis nije nam bio cilj osporiti i odbaciti sve autorove opservacije kao puke stereotipe i konstrukte, nego ih radije kritički preispitati uzimajući u obzir neke činitelje koji su djelovali pri formiranju njegovih predodžbi o Bosni. Ispitivanje toga putopisa iz pretežito osmanističkog motrišta vodi zaključku da on u mnogim dijelovima pruža jednostranu, mjestimice i posve neznačaku sliku onodobne Bosne. Zaključujemo da mu je stoga plodnije pristupiti kao “dragocjenom dokumentu kulturalnih susreta, koji otkriva percepciju kulturalne distance”,⁵⁷ dokumentu koji je rezultat “interakcije između kulturnih stereotipa i osobnih zapažanja”,⁵⁸ ali i kao povijesnom izvoru koji pokazuje motive i načine konstruiranja i učvršćivanja stereotipa kako bi se postigli određeni ideološki ili politički ciljevi.

“POGLED U BOSNU” MATIJE MAŽURANIĆA KAO POVIJESNI IZVOR

Sažetak

Putopis Matije Mažuranića objavljen u Zagrebu 1842. godine pod naslovom “Pogled u Bosnu” nerijetko se čitao, a i danas se čita, kao vjerodostojan izvor za poznavanje prilika u onodobnoj Bosni. Polazeći od

⁵⁵ Isti, str. 38.

⁵⁶ Nav. prema: Živančević, str. 42.

⁵⁷ P. Burke, nav. dj., str. 97.

⁵⁸ Isti, str. 101

tog uvida, autori ovoga rada podvrgnuli su kritičkom ispitivanju Mažuranićeve opaske o bosanskom političkom i pravnom poretku, o stanovništvu, mentalitetu, običajima i svakodnevicu, nastojeći pokazati da su mnoge putopišćeve predodžbe nastale kao rezultat njegovih ideoloških polazišta te mnogih drugih ograničenja njegove perspektive (kratkoća boravka u Bosni, tegobnost putovanja, strah od nepoznatoga, upućenost većinom na neuke ljude kao na glavne informatore i sl.). Autori su se osvrnuli i na neka današnja čitanja Mažuranićeve putopisa.

“A LOOK AT BOSNIA” BY MATIJA MAŽURANIĆ
AS A HISTORICAL SOURCE

Summary

“A Look at Bosnia” by Matija Mažuranić was published in Zagreb in 1842. Apart from its treatment as a literary text, it was read, and still is, as a reliable historical source giving insight into the situation in Bosnia of that time, and not infrequently as a “mirror”. That later approach induced the authors of this paper to question some of Mažuranić's observations and to try to determine the factors which operated in the process of shaping his impressions of Bosnian society. They argue that the analysis of his text as a historical source should take into account the subjective and objective limitations of the traveler's perspective, which certainly had an impact on his image of Bosnia. One should therefore consider his intended goals, the addressees to whom the text was directed, the notions which he brought with him, his youth and poor formal education, the limitations of his “informants”, i.e. the persons with whom he was in contact, as well as aggravating circumstances such as the hardship of travelling through Bosnia, the cold winter and finally his illness and exhaustion. The authors have also touched upon some of today's readings of that travelogue, which clearly demonstrate the resistance of some stereotypes of Ottoman Bosnia.

Key words: Matija Mažuranić, travelogue, Bosnia, nineteenth century.